

Besēda». Eastern Slavic morphological features are fixed in the most of cases forms of feminine nouns. Noun forms continue to be used in the modern literary languages (Ukrainian and Belarusian), their dialects. However, the author of the manuscript uses forms were influenced by Western Slavic languages.

The forms of feminine nouns in the dative and localive cases of singular with flexion -i (u) (as in Ukrainian literary language), with flexion -e (as in Belarusian and Polish), forms of vocative case (as in Ukrainian and Polish languages), forms of nouns (*-jā-base) with dispalatized finite consonantal basis [ʉ'] (as in Belarusian and Polish), a form of dative plural with flexion -омъ (as in Polish) are used in the phrasebook. Inflections that have become normative in literary languages (Ukrainian, Belarussian or Polish) are predominantly represented at the declension of nouns in the dialects of these languages. The system of cases forms of nouns in the phrasebook witness the processes involved in formalizing and establishing literary norms of using grammatical forms in Slavic languages.

Key words: Ivan Uzhevych, phrasebook, noun, inflection, Ukrainian language, Belarusian language, Polish language, Church Slavonic.

УДК 811.161.2'367.626

Матвійчук Т. П., Житар І. В.

ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ У ФУНКЦІЇ КОРЕЛЯТІВ АНАФОРИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

У статті розглянуто роль вказівних займенників у реалізації текстової категорії зв'язності. Схарактеризовано спосіб оформлення анафоричних зв'язків і дейктичної вказівки за участі демонстративів. Окреслено умови, коли вказівні займенники можуть функціонувати у тексті як автономні та неавтономні форми. Виокремлено антецеденти субстантивних вказівних займенників: одиниці непередикативної природи, одиниці предикативного статусу та поліпередикативні структури. Проаналізовано стилістичне навантаження вказівних займенників паралельно із виконанням функцій реалізаторів текстової категорії зв'язності.

Ключові слова: вказівні займенники, субстантивні демонстративи, категорія зв'язності, анафора, антецеденти, займенниковий корелят.

Дослідження текстотвірного рівня реалізації функцій мовних одиниць набуває все більшої актуальності, а функціональний підхід до аналізу мовних явищ посилюється, що пояснюється загальною тенденцією до встановлення зв'язку мовних явищ із дійсністю. З огляду на це, важливим є визначення функції кожного елемента в побудові цілісного синтаксичного утворення.

До найуживаніших мовних одиниць, що виступають як текстотвірні компоненти, належать прономінативні слова, які розглядаються у різних аспектах. Питання ролі займенників у текстотвірних процесах порушуються в роботах В. Таран [11], О. Селіванової [10], Л. Мацько, О. Мацько [7], С. Лазаренко [4], Л. Лосєвої [5], І. Дудко [1], М. Плющ [8] та ін. Але незважаючи на давність займенникової «проблеми» та тривалість її дослідження, не було спроби розглянути специфічні функції вказівних займенників у процесі творення зв'язного тексту.

Таким чином, **актуальність** статті вмотивована потребою комплексного аналізу займенникової реалізації текстової категорії зв'язності та необхідністю визначення специфіки використання вказівних займенників у функції корелятів анафоричних конструкцій.

Призначенням вказівних займенників (демонстративів) є вказівка “на предмети, ознаки предметів, їх кількість” [8, 294]. Дослідники кваліфікують демонстративи як “основний спосіб оформлення анафоричних зв'язків і дейктичної вказівки” [6, 115]. Функції демонстративів характеризуються значною різноманітністю і виступають надзвичайно важливими для мови. Їх використання дає мовцеві змогу виділяти будь-який об'єкт з ряду однорідних і зосереджувати на ньому увагу співрозмовника. Увага співрозмовника може бути звернута на те, про що говоритиметься в наступному контексті (катафорична функція), або ж вона може спрямовуватися на те, про що мова йшла раніше, шляхом відсилання до нього (анафорична функція). Вказівні прономінативи належать до числа найбільш вживаної

частини лексики: функціонуючи текстуально як замітники не тільки окремих слів, але й цілих речень чи надфразних єдностей, ці слова дають змогу економно висловлювати думки і водночас уникати непотрібних повторів, завдяки чому мовлення стає стилістично справнішим і різноманітнішим. Це пояснює той факт, що демонстративи наявні практично у всіх мовах світу, хоча без них можна було б обходитися. (Скажімо, замість вислову “це яблуко” цілком припустимим був би вислів на кшталт “яблуко, що лежить на столі близько...” чи “яблуко, згадане...” тощо). Специфічні функції вказівних займенників забезпечують їх використання, на відміну від особових займенників (рольовий дейксис), як у діалогах, так і розповідях та описах практично в усіх функціональних стилях [9, 62].

У мовленні (тексті) вказівні займенники можуть функціонувати як автономні та неавтономні форми. Відповідно вживання першого типу є співвідносним із субстантивами, а другого – з ад’єктивами. За цією позиційною диференціацією визначають тип функції демонстратива у процесах забезпечення реалізації текстової категорії зв’язності. Вона може бути суто анафорична (у широкому розумінні цього слова) чи ідентифікаційно-диференційна (артиклева). Виконуючи останню функцію, демонстратив ідентифікує чи диференціює семантично пов’язані елементи тексту, поєднуючи їх, розгортаючи таким чином у відповідному напрямку лінію текстового зв’язку, беручи участь у реалізації текстової категорії зв’язності.

Субстантивні демонстративи теж, як і особові займенники, функціонують самостійно, оскільки “вони є семантичними аналогами останніх, відрізняючись від них у деяких аспектах. Для автономних демонстративів характерне власне дейктичне використання, оскільки в разі прямої вказівки найменування особи чи предмета звичайно зайве, і воно замінюється займенником” [6, 136].

Якщо субстантивні демонстративи беруть участь в анафорі, то між реченнями, що репрезентують анафору, існує гіперсинтаксичний зв’язок “приєднання” (“І не дивно, що ніхто з його послідовників не міг зрівнятися з ним, хоч використовували вони ті ж самі образи та ритми. Це засвідчує, що фольклор має оплодотворити творчість митця...” (Мовчан, 48); якщо ж ідеться про катафору, то цей тип зв’язку визначається як “пояснення” [9, 20]: “Це сталося так несподівано і швидко, що ніхто не встиг і оком змигнути. Чорний Вепр заніс над головою меча, вдарив щосили ногами коня – і ринувся вперед з такою люттю, ніби хотів одним махом покласти всіх бранців” (Малик, 165).

Антецедентами субстантивних вказівних займенників виступають:

а) одиниці непередикативної природи: 1) слова і словосполучення, утворені на основі узгодження: “Я не майстер руковивертання. Може, мені млюстить від цього?” (Гончар, 369). У таких випадках субстантивні вказівні займенники функціонально наближаються до особового займенника, дублюючи його анафоричну модель: “Світовид – високий дерев’яний ідол – стояв на узвишші, перед скелями, звідки відкривався гарний краєвид на річку, на водоспад і прибережені ліси та поля. Це був бог сонця – головний полянський бог” (Малик, 46). Пор.: “Він був богом сонця”; “А вони з-поміж себе обирали князя”. Зумовлюється такий факт тим, що “за семантикою анафоричний займенник співвідносний з вказівними, історично він походить від вказівних, що позначається на його схемі відмінювання” [6, 268]; 2) словосполучення, утворені на основі зв’язку керування і прилягання:

“– Я волів би наздогнати князя!

– Це неможливо...” (Малик, 235);

б) одиниці передикативного статусу: “Що ж, – міркував він, – не дам, то приїду додому. За це мене ніхто не повісить” (Тютюнник, 48-49);

в) комплексні (поліпередикативні) структури: “Здавалося б, парадокс, але факти красномовні – до 2025 року Білий Дім хоче замінити кожен 5-й літр бензину біопальним. Західна Європа хоче замінити кожен 20-й літр пального біопальним до 2010 року. Те ж відбувається і в Японії” (Визвольний шлях, 32).

У тих випадках, коли антецедентами виступають синтаксичні одиниці передикативної природи, займенникові кореляти отримують змістове наповнення від попереднього чи

наступного речення і відбувається начебто перенесення змісту антецедента в синсемантичне речення. Водночас, функціонуючи як члени синсемантичних речень, займенники наділяються новою інформацією, що в результаті співвідносного зв'язку між займенником і стрижневим реченням виступає значущою для останнього, тобто: “синсемантичне речення доповнює зміст стрижневого речення. Таким чином, займенники встановлюють двобічний семантичний взаємозв'язок речень і виступають синтаксичними скріпленнями одиниць текстуальної граматики – окремих висловлювань” [9, 19].

Комплексним характером антецедента детермінована багаторівнева структура семантики займенникового корелята: на відміну від випадків, коли антецедентом виступає номінативна одиниця і займенник здійснює тільки заміну, щодо антецедентів предикативної будови семантика займенникового корелята прирощується семою загального охоплення антецедента: “Непомітно віддавала службкам найдивніші повеління й виказувала забаганки: подати чашу з напоєм, поправити одяг, підкласти подушку під ноги, погладити волосся, почухати за вухом, ласкаво лоскотнути п'ятку. І це мала побачити Настася...” (Загребельний, 87-88).

Вказівні субстантивні займенники здебільшого займають ініціальну позицію у наступному реченні: “Вищою кваліфікацією в Німеччині є титул доктора. Це вимагає 3-5 років наукових досліджень, складання державного екзамену та захисту дисертації” (Кремень, 58).

Якщо антецедент являє собою комплекс однорідних структур, вказівний субстантивний займенник поширюється іншим займенником з семантикою узагальненості для підсилення в кореляті значення об'єднаності: “Ранком Ваня вставав о восьмій годині, умивався, цілував тата й маму і сідав пити чай. Все це він робив похапцем, того що ранком було найбільше діла” (Підмогильний, 12). Такий комплекс однорідних структур може бути досить обсяговим і об'єднуватись у надфразну єдність: “Замислюватись він почав згодом... Але розпитувати батьків так і не наважився... А потім батько помер. ... Мати пішла з життя якось уночі... Але все це було давно – п'ятдесят відряджень, шість посад, сто вісімдесят тисяч сигарет тому” (Рогоза, 28).

Такі вказівні конструкції з підсилювальними компонентами, повторюючись у межах одного текстового фрагменту, паралельно із виконанням функції реалізаторів текстової категорії зв'язності несуть ще й стилістичне навантаження: вони створюють для адресата (читача) глобальний образ цілісного мегареферента, наділеного багатовекторною єдністю: “На шляху, куди нарешті колона виповзла з бічних доріг і манівців, їх почала обганяти армія. Власне, це були потоки солдатів усіх родів зброї, що були розбитими частинами советської армії. Все те було зсаджене з машин і всієї техніки, спішене й бігло вчвал на власних ногах або на захопленій по селах іншій “техніці” – на возах, на санях і санчатах... Точно як ті бідні італійці недавно. Танкісти, артилеристи, літуни й кавалеристи й інші – все це перло хаосом, переганяючи одне одного. Проте, навіть втікаючи, все те, від сірого солдата до найвищого офіцера, – пишалося своїми новенькими, недавно попришиваними до старих, брудних уніформ, погонами” (Багрянний, 159).

Якщо субстантивний демонстратив функціонує в катафоричній конструкції, то його препозитивне розташування вимагає невідкладного семантичного наповнення. Частково воно здійснюється шляхом використання описової підрядної частини, а повністю займенникове слово семантично декодується у наступних градаційних контекстах: “Де ж та, що вчора поливала? Кінець садиби Ягора ще збереглась левада, там сіна копичка, очерету куш і жита смужка, про яке він каже “житечко”. Нікого, одначе, й там ніде не майне дівоча постать. А може, й зовсім уже попрощалася з Катратим його молода родичка” (Гончар, 380).

Займаючи у субституційному ряді наступну позицію після особового займенника, що виступає корелятом першого ступеня, автономний демонстратив може не лише виконувати роль займенникового замітника, а й прирощувати своє актуалізоване значення конотативною семою:

“ – Не дасть поспати дітям з дороги,” – гнівно шепотіла Уляна, починаючи свою поранку біля печі.

“Хропуть... Уже он скоро сонце в загривок припече, а вони {I} сни видивляються. Такі {II} нахазяйнують чортів пляшку!” – лаявся Йонька... (Тютютник, 211).

Аналізований матеріал засвідчує факти, коли у функції субстантивних демонстративів можуть вживатися:

а) прономіналізовані дієприкметники: “До співробітників правоохоронних органів і судової системи у разі несумлінного чи непрофесійного виконання ними своїх обов’язків, необхідно застосовувати жорсткі санкції, передбачені законодавством. Зазначене ніяк не протирічить основним демократичним принципам...” (Боротьба, 30);

б) прономіналізовані прикметники: “Твердження стосовно доцільності точного визначення соціального феномена “відмивання” грошей, представлені в документах ООН, виключають пошук адекватного розуміння та відображення в політиці держави змісту та суті цього явища. Відсутність останнього спричиняє виникнення багатьох проблем стосовно ефективності боротьби з “відмиванням” коштів...” (Боротьба, 131). Пор.: “Це ніяк не...”; “Відсутність цього...”.

Таким чином, вказівні займенники, виконуючи анафоричну функцію, активно зреалізуються в тексті, а також набувають специфічних семантичних нюансів та несуть певне стилістичне навантаження. Перспективи дослідження обраної теми зумовлені необхідністю подальшого осмислення ролі займенників у тексті, окреслення їх текстотвірних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудко І. В. Семантика і функціонування неозначених займенників у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Дудко. – К., 2002. – 24 с.
2. Єрмоленко С. Я. Зв’язне мовлення // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 187–188.
3. Кононенко В. І. Узагальнювальне слово // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 643–644.
4. Лазаренко С. В. Засоби та форми репрезентації зв’язності в газетному тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Лазаренко – К., 2007. – 21 с.
5. Лосева Л. М. Как строится текст : пособие для учителей / Л. М. Лосева ; [под ред. Г.Я. Солганика]. – М. : Просвещение, 1980. – 96 с.
6. Матвіяс І. Г. Займенник / І. І. Ковалик, Д. Х. Баранник, І. Г. Матвіяс [та ін.] / Сучасна українська літературна мова : Морфологія. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 265–295.
7. Мацько Л.І. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
8. Плющ М. Я. Займенник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ [та ін.] // Сучасна українська літературна мова. – К. : Вища школа, 1993. – С. 292–300.
9. Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи / О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1988. – 151 с.
10. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики : (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова – К. : Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
11. Таран В. В. Узагальненість та збірність як текстові категорії у сучасній російській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / В. В. Таран. – Донецьк, 1998. – 19 с.

REFERENCES

1. Dudko I. V. Semantyka i funktsionuvannia neoznachenikh zaimennykiv u suchasni Ukrainskii movi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova» / I. V. Dudko. – K., 2002. – 24 s.
2. Yermolenko S. Ya. Zv’iazne movlennia // Ukrainska mova: Entsyklopediia. – K. : Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana, 2000. – S. 187–188.
3. Kononenko V. I. Uzahalniuvalne slovo // Ukrainska mova : Entsyklopediia. – K. : Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana, 2000. – S. 643–644.
4. Lazarenko S. V. Zasoby ta formy reprezentatsii zv’iaznosti v hazetnomu teksti: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova» / S. V. Lazarenko – K., 2007. – 21 s.
5. Loseva L. M. Kak stroitsia tekst : posobie dlia uchitelei / L. M. Loseva ; [pod red. H.Ya. Solhanika]. – M. : Prosveshchenie, 1980. – 96 s.
6. Matviias I. H. Zaimennyk / I. I. Kovalyk, D. Kh. Barannyk, I. H. Matviias [ta in.] / Suchasna ukrainska literaturna mova : Morfolohiia. – K. : Naukova dumka, 1969. – S. 265–295.
7. Matsko L.I. Rytoryka : navch. posib. / L. I. Matsko, O. M. Matsko. – K. : Vyshcha shkola, 2003. – 311 s.

8. Pliushch M. Ya. Zaimennyk / A. P. Hryshchenko, L. I. Matsko, M. Ya. Pliushch [ta in.] // Suchasna ukrainska literaturna mova . – K. : Vyshcha shkola, 1993. – S. 292–300.
9. Seliverstova O. N. Mestoimeniya v yazyke i rechi / O. N. Seliverstova. – M. : Nauka, 1988. – 151 s.
10. Selivanova O. O. Aktualni napriamy suchasnoi lnhvistyky : (analychnyi ohliad) / O. O. Selivanova – K. : Vydavnytstvo Ukrainського fitosotsiologichnoho tsentru, 1999. – 148 s.
11. Taran V. V. Uzahalnenist ta zbirnist yak tekstovi katehorii u suchasni rosiiskii movi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.02 «Rosiiska mova» / V. V. Taran. – Donetsk, 1998. – 19 s.

Matviichuk T., Zhitar I.

INDICATIVE NOUNS IN THE FUNCTION OF THE CORRELATES OF ANAPHORIC CONSTRUCTIONS

The role of pointing pronouns in the implementation of the textual connectivity category is discussed in the article. There is a way of making anaphoric connections and actually demonstrating them. The conditions for the index pronouns to function in the text as autonomous and non-autonomous forms are outlined. Antecedents of substantive pointing pronouns are distinguished: units of unpredictable nature, units of predicative status, and polypredicative structures. The stylistic loading of pointing pronouns is analyzed in parallel with the implementation of the function of text connectivity implementers.

Keywords: pointing pronouns, substantive demonstratives, connectivity category, anaphor, antecedents, pronoun correlate.

УДК 81:39:130.2 (092) І.Франко

Мозер М. Є.

КОГНІТИВНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ РОМАНУ ІВАНА ФРАНКА «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ»

У статті досліджено когнітивну та комунікативну природу літературного дискурсу на матеріалі роману Івана Франка «Основи суспільності». Засобами художньо-образного мислення і слова дуже вдало Франком розкрито справжнє обличчя польського панства в цій повісті. Автор виступив проти тотального порушення прав українців в умовах імперської дійсності. У структуруванні літературного дискурсу задіяні елементи герменевтичного трикутника (автор – текст – читач) із застосуванням концептів, які чинять сильний вплив на свідомість читача.

Ключові слова: дискурс, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, концепт, сила слова.

Основою будь-якого дискурсу найперше є когнітивний та комунікативний аспекти. Лінгвістичні проблеми організації дійового функціонування дискурсу висувуються на перший план, оскільки природна мова є і формою вираження думок, і найважливішим засобом змістової організації спілкування, вираження знань і досвіду. Мова є центром усієї когнітивної діяльності людини, яка відкриває доступ до світу іншої людини / народу, до структур її (його) свідомості. У сучасній лінгвістиці вивчення мови вважається довершеним лише за умови повного опису її функціонування у процесі комунікації.

Когнітивна наука вивчає ментальні процеси людини. Об'єктом когнітивної бази виступає когніція (англ. cognition – 1) «знання, пізнання»; 2) «пізнавальна здатність») – сукупність психічних структур і процесів, що охоплює всю людську пізнавальну діяльність [5].

Когнітивно-комунікативна парадигма вивчення різних аспектів мовних та мовленнєвих одиниць базується на здобутках європейських та американських лінгвістів у сфері когнітології та комунікації, наприклад, таких як Дж. Брунер, Д. Лакофф, Н. Хомський та ін. Розроблене підґрунтя теорії значення, образності, референції та номінації можна знайти в працях таких учених, як Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, М.П. Кочерган, О.С. Кубрякова, Р. Якобсон та ін. Основою лінгвістичних досліджень у межах когнітивно-комунікативної парадигми є дискурс, який розглядається не лише як текст, а й як комунікативна дія. У комунікації поєднано вербальне і невербальне, а також психологічні,